ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Ozoda Urinova
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

TA'LIM JARAYONIDA KOGNITIV YONDASHUVNING O'RNI VA MULOHAZALI QAROR QABUL QILISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida kognitiv yondashuvning ahamiyati hamda talabalarda mulohazali va ongli qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Kognitiv psixologiyaning asosiy tushunchalari, qaror qabul qilish jarayonining bosqichlari va ularni ta'lim jarayonida maqsadli rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi. Muammoli ta'lim, refleksiya va metakognitiv ko'nikmalarning o'rni, shuningdek bahs-munozara hamda guruhiy muhokamalarning ta'lim samaradorligiga ta'siri asoslab beriladi.

Kalit so'zlar

kognitiv yondashuv, kognitiv psixologiya, qaror qabul qilish, metakognitsiya, refleksiya, muammoli ta'lim, tanqidiy fikrlash.

Kirish ma'lumotlari / dolzarbligi. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimining vazifasi shaxsni faqat bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish bilangina cheklanmaydi. Globallashuv va raqamli texnologiyalar sharoitida inson doimiy ravishda murakkab, tez o'zgaruvchi hamda muqobil tanlov talab qiladigan vaziyatlarga duch kelmoqda. Shu bois ta'lim jarayonida mustaqil fikrlash, vaziyatni tahlil qilish va mulohazali qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb ilmiy-pedagogik masala sifatida namoyon bo'lmoqda[1].

An'anaviy ta'lim ko'pincha tayyor bilimni yetkazishga yo'naltiriladi; bunda o'quvchi bilimni qabul qiluvchi sifatida ko'proq passiv pozitsiyada qolishi mumkin. Kognitiv yondashuv esa bilish jarayonlarini faollashtirishga, o'quvchini "bilim yaratuvchi" subyektga aylantirishga urg'u beradi[2]. Natijada o'quvchi o'z bilimini mustaqil izlash, qayta ishlash, baholash va real vaziyatda qo'llash tajribasini orttiradi.

Kognitiv yondashuvning nazariy asoslari. Kognitiv psixologiya insonning idrok, e'tibor, xotira, tafakkur, muammo yechish kabi bilish jarayonlarini o'rganadi[3]. Bu yo'nalish inson ongini axborotni qabul qilish va qayta ishlash tizimi sifatida talqin etadi; demak, ta'lim jarayonida ham "axborot" emas, balki uni qayta ishlash usullari va strategiyalarini shakllantirish muhim bo'ladi.

Ta'limdagi kognitiv yondashuvning muhim jihati shundaki, u bilimni mexanik yodlashdan ko'ra, tushunish, mantiqiy bog'lash, konseptual tahlil va amaliy qo'llashni ustuvor qo'yadi. Bu yondashuvda o'qitish jarayoni o'quvchining ichki bilish faoliyatini qo'llab-quvvatlaydigan metodlar (muammoli vaziyat, savol-javob, tahliliy topshiriqlar, refleksiya) orqali tashkil etiladi.

[1] UNESCO. *Rethinking Education: Towards a Global Common Good?* Paris: UNESCO, 2015.

[2] Bruner, J. *The Process of Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960

[3] Anderson, J. R. *Cognitive Psychology and Its Implications*. New York: Worth Publishers, 2015.

Qaror qabul qilish jarayoni va uning kognitiv mohiyati. Kognitiv psixologiyada qaror qabul qilish ongda kechadigan ko‘p bosqichli jarayon sifatida izohlanadi. Bu jarayon odatda:

1. muammoni anglash;
2. axborotni izlash va tanlash;
3. muqobil variantlarni tahlil qilish;
4. tanlovni amalga oshirish;
5. natijani baholash va xulosalash bosqichlarini o‘z ichiga oladi[4].

Ta’lim jarayonida qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirish shuni anglatadiki, talaba yuqoridagi bosqichlarni ongli ravishda “ko‘ra olishi”, ya’ni muammoni aniqlash, dalillarni tartiblash, xulosani asoslash va tanlovini tahlil qilishga o‘rganishi kerak. Bu esa bilish jarayonlarining (tafakkur, mantiqiy tahlil, xotira va e’tibor) tizimli ishlashini talab qiladi.[3]

Muammoli ta’lim: bilish faolligi va mulohazali tanlov. Kognitiv yondashuvga tayangan ta’limda muammoli vaziyatlar markaziy o‘rin tutadi. O‘quvchiga tayyor yechim berish o‘rniga, uni muammoni o‘zi qo‘yish, sabab–oqibat aloqalarini izlash, bir nechta yechim variantlarini taklif etishga yo‘naltirish zarur. Bunday jarayon o‘quvchining tanqidiy fikrlashi va mantiqiy tahlilini faollashtiradi.[2]

Muammoli topshiriqlar o‘quvchini shoshma-shosharlikdan tiyadi: u dalillarni tekshiradi, muqobil yo‘llarni solishtiradi, qarorni asoslashga harakat qiladi. Natijada qaror “tasodifiy” emas, “asoslangan” bo‘lib boradi. Bu, ayniqsa, kasbiy faoliyatda tez-tez uchraydigan noaniq vaziyatlar uchun muhim tayyorgarlikdir[5].

Refleksiya va metakognitiv ko‘nikmalar: o‘z fikrini boshqarish. Mulohazali qaror qabul qilishni shakllantirishda reflektiv faoliyat alohida ahamiyatga ega. Refleksiya talabaning “men qanday o‘yladim?”, “nima uchun shunday xulosa qildim?”, “qaysi dalil kuchli, qaysi dalil zaif?” degan savollarga javob izlashini anglatadi.[6]

Metakognitsiya (o‘z bilish jarayonlarini anglash va boshqarish) ta’lim samaradorligining muhim sharti bo‘lib, talabaning xatoni ko‘rishi, strategiyasini o‘zgartirishi, qayta rejalashi va natijani baholashiga yordam beradi[6]. Shunday qilib, metakognitiv ko‘nikmalar qaror qabul qilish jarayonining “ichki nazorat mexanizmi” sifatida ishlaydi.

Interfaol metodlar: bahs, munozara va ijtimoiy-kognitiv tajriba. Ta’limda bahs-munozara, guruhiy muhokama, keys-stadi, rolli o‘yinlardan foydalanish qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunday faoliyatlar davomida talaba turli nuqtai nazarlarni solishtiradi, dalillarni tekshiradi, o‘z fikrini asoslaydi va ijtimoiy kontekstda qarorga kelish tajribasini orttiradi.

Guruhiy muhokama kognitiv jarayonlarni kuchaytiradi: o‘quvchi faqat “o‘zi” bilan emas, boshqalarning fikri bilan taqqoslash orqali ham fikrlaydi. Bu esa tanqidiy fikrlash, mantiqiy nutq va kommunikativ kompetensiyalarning birgalikda rivojlanishiga xizmat qiladi.

---

[4] Kahneman, D. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

[5] Jonassen, D. H. *Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments*. New York: Routledge, 2011.

[6] Flavell, J. H. “Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry.” *American Psychologist*, 34(10), 1979, pp. 906–911.

Ta’lim mazmunining hayotiyligi va amaliy yo‘naltirilganligi. Kognitiv yondashuvni samarali tatbiq etishning muhim sharti — ta’lim mazmunining real hayot bilan bog‘liqligidir. Real vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar o‘quvchining motivatsiyasini oshiradi, bilimlarni amaliyotga ko‘chirishni osonlashtiradi va qaror qabul qilish jarayonini “sun’iy” emas, “hayotiy” ehtiyojga bog‘laydi.[1]

Shu ma’noda, ta’lim mazmuni va metodlari “o‘rganish uchun o‘rganish” emas, balki “amaliy vaziyatda qo‘llay olish”ga xizmat qilishi lozim. Bu yondashuv, ayniqsa, magistratura bosqichida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali natija beradi[7].

Xulosa qilib aytganda, kognitiv yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim talabalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatni tahlil qilish, muqobil variantlarni solishtirish va mulohazali qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Kognitiv yondashuv o‘quvchini passiv tinglovchidan faol subyektga aylantiradi; muammoli ta’lim, refleksiya, metakognitiv ko‘nikmalar va interfaol metodlar esa ushbu jarayonning samaradorligini oshiradi.

Shu sababli, magistratura ta’limi jarayonida kognitiv yondashuvga asoslangan metod va texnologiyalarni (keys-stadi, muammoli vaziyat, reflektiv tahlil, metakognitiv strategiyalar) tizimli ravishda joriy etish ilmiy-pedagogik jihatdan maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Anderson J.R. *Cognitive Psychology and Its Implications*. — New York, 2015.
2. Vygotsky L.S. *Mind in Society*. — Harvard University Press, 1978.
3. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring. — American Psychologist, 1979.
4. Bruner J. *The Process of Education*. — Harvard University Press, 2006.
5. UNESCO. *Rethinking Education: Towards a Global Common Good?* — Paris, 2019.

[7] Jonassen, D. H. *Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments*. New York: Routledge, 2011